

**Sachuk Yuliya. The Problem of the Social and Professional Mobility of the Modern Expert in the Context of Higher Education Reform.** The professional experience is one of the basic values of humanity. In a changing social and professional environment a person should skillfully adapt to new conditions of life and profession activity. Based on the updated state requirements to national educational and scientific personnel there is necessity of forming a high level of social and professional mobility. The paper describes the study of basic legal acts that legally justify the need for the formation of social and professional mobility in today's highly specialists. The State Program "Education", the Law of Ukraine "On Vocational Education", the provisions of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the Procedure of the right to academic mobility" and the National Strategy for the Development of Education in Ukraine for 2012-2021 years are analyzed. The implementation of new educational legal documents in the field of education is closely linked to self-identity, which can't be achieved without a prevailing phenomenon of social and professional mobility as features of each active personality and specific characteristics of the information society in Ukraine. The conclusion on the formation of psycho-pedagogical phenomenon of social and professional mobility as a condition for full compliance with these legal documents is made. The aspects for further research is to build a model of social and professional mobility, a description of its implementation and the development of guidelines to teachers on the formation of said psycho-pedagogical phenomenon while studying at university.

**Keywords:** social and professional mobility, vocational education, psycho-pedagogical phenomenon, self-realization.

УДК [377.015.31:613.11]-057.87

Артем Смолюк

*Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки (м. Луцьк)*

### **Адаптація студентів до умов педагогічного коледжу та їх творчий розвиток**

У статті проаналізовані різні підходи до з'ясування суті адаптації студентів до умов педагогічного коледжу, розкриті її етапи (етап орієнтації, етап оціночної взаємодії із середовищем, етап активної взаємодії адаптанта і середовища адаптації). На підставі даних, отриманих в результаті спостереження за поведінкою студентів, що адаптуються, виокремлено п'ять основних способів адаптації (еґоцентричний, нестійкий, екстравертний, лицемірно-конформістський, агресивний). Розкрито роль активної адаптаційної стратегії творчого типу у творчому розвитку майбутніх фахівців.

**Ключові слова:** адаптація, етапи адаптації, способи адаптації, адаптаційна стратегія, творчий розвиток.

**Постановка наукової проблеми та її значення.** Системний, синергетичний і інформаційний підходи дають можливість розглядати студента як відкриту самоврядну адаптивну систему, що вступає у взаємодію з навколишнім середовищем, в ролі якого для студента виступає коледж. У процесі взаємодії з цим середовищем студент отримує інформацію про його стан. Крім того, в процесі такої взаємодії відбувається обмін енергіями. Студент (система) в процесі взаємодії віддає частину енергії середовищу, в результаті чого знижується рівень ентропії в системі і вона стає здатною до зміни, тобто студент стає здатним до адаптації. На підставі таких уявлень та з урахуванням того, що у педагогічній літературі поняття «адаптація» до цих пір не має чітко визначеного змісту, відсутнє і загальноприйняте визначення, що відображає все різноманіття пристосувальних процесів у природі і суспільстві належної уваги заслуговує, зокрема, дослідження проблеми творчого розвитку студентів у зв'язку з їх адаптацією до умов педагогічного коледжу.

**Аналіз досліджень цієї проблеми.** Більшість дослідників, у тому числі С. Д. Артемов, М. П. Будякіна, А. А. Русалінова, Т. Л. Кончанін, А. В. Фурман та ін., визначають адаптацію за допомогою понять (а значить, і на основі відповідних процесів) пристосування, освоєння, взаємодії, входження. При цьому необхідність і пускові механізми адаптації пояснюються зміною середовища, попаданням індивіда в нове середовище, а також змінами, що відбулися в самому індивіді в результаті зміни функцій [1, с. 8]. Семантичне поле такого розуміння адаптації окреслено дуже чітко: це вимушений, а не органічно властивий процес, це результат дії сторонніх по відношенню до людини сил, а не її власних потенцій; спрямованість даного процесу на підтримку стабільності і рівноваги, а не на подолання їх. Адаптація тут виступає як реакція на дестабілізуючий вплив і розглядається на рівні біхевіористичної схеми «стимул-реакція».

У соціологічному плані адаптація являє собою процес «входження», «вживання», «вживлення» індивіда в деяку цілісну систему соціальних відносин і зв'язків. У психологічному або індивідуальному плані адаптація, на думку Т. Л. Кончаніна, є «тривалий процес зміни станів суб'єкта,

починаючи з станів стабільності і деякого усталеного режиму життєдіяльності у даному соціальному середовищі і закінчуючи аналогічним станом в іншій» [3, с. 106].

Подібні визначення процесу адаптації, на наш погляд, не розкривають його суті. Адаптація в них практично зводиться до елементарного акту звикання, результатом якого стає досягнення стану «динамічної рівноваги».

Іншої точки зору дотримуються О. П. Фролова і М. Г. Юркова. На їхню думку, поняттю «адаптація» може надаватися кілька значень. Поняття «адаптація» може використовуватися, по-перше, для позначення процесу, у якому організм пристосовується до середовища, по-друге, для позначення стану рівноваги (стану гармонії), які встановлюються між організмом і середовищем, по-третє, під адаптацією розуміється результат пристосувального процесу. Крім цього, на їхню думку, адаптація зв'язується з якоюсь певною метою, до якої «прагне» організм [7, с. 55].

**Мета статті** – проаналізувати різні підходи до з'ясування суті адаптації студентів до умов педагогічного коледжу і її впливу на творчий розвиток майбутніх фахівців.

**Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження.** Нам імпонує точка зору П. С. Кузнецова на проблему адаптації. Він вважає, що поняття адаптації може розглядатися як універсальне, тому що відображає загальну властивість живої матерії пристосовуватися до умов середовища, що означає, стосовно людини, безперервне вдосконалення, розвиток, як усього суспільства, так і окремо взятої людини. Автор дає наступне визначення адаптації: «Адаптація – це внутрішньо мотивований процес, що характеризує в кінцевому підсумку прийняття чи неприйняття особистістю, що розвивається зовнішніх і внутрішніх умов існування, а також активність особистості у зміні цих умов у бажаному напрямку» [4, с. 3-4].

Ми поділяємо цю точку зору і вважаємо, що саме безперервне внутрішнє прагнення людини до розвитку і є постійним джерелом адаптації людини, це не наслідок зовнішніх впливів, під якими розуміють незалежні від свідомості і волі людини зміни її самої і зміни середовища проживання, у якому здійснюється діяльність, а результат її безперервного розвитку. Саме розвиток людини є головним дестабілізуючим фактором у взаємодії її із зовнішнім світом.

Адаптація студентів до умов коледжу має складну структуру. На думку С. М. Мадорської, вона включає наступні напрями: «адаптація до навчального процесу; громадська адаптація; морально-правова адаптація; культурно-естетична адаптація; побутова адаптація» [5, с. 38]. Автор акцентує увагу на тому, що адаптація повинна протікати одночасно у всіх цих напрямках. Якщо це відбувається, то можна говорити про багатосторонню адаптацію. Це означає, що студент активно включається в усі (або майже в усі) сфери життєдіяльності загального колективу. На наш погляд, така адаптація сприяє всебічному розвитку особистості студента. На жаль, у коледжі часто спостерігається одностороння адаптація, коли студент виявляє високу або середню ступінь активності в якійсь одній сфері діяльності, наприклад, у навчальній чи громадській, і в той же час пасивно включається в інші сфери навчального процесу коледжу. Така адаптація не сприяє всебічному розвитку особистості, і ми вважаємо, що негативно позначається на загальному психологічному стані адаптанта. Тому в роботі з студентами першого року навчання у ліцеї необхідно вести роботу по кожному з вищеназваних напрямків.

З точки зору С. М. Мадорської, етапи адаптації мають свою послідовність, яка не збігається з академічним циклом коледжу, але вимушена пристосовуватися до нього [5]. Згідно з її точкою зору, адаптація студентів до умов навчання включає три послідовні етапи: орієнтацію або ознайомлення студентів з новим мікросередовищем, його умовами і установками; оціночна взаємодія з середовищем; активна взаємодія адаптанта і середовища адаптації. Кожен з цих етапів характеризується певним співвідношенням пристосувальних і перетворювальних моментів.

Найскладнішим періодом, пов'язаним з найбільшими труднощами і втратами в контингенті студентів, є етап орієнтації або ознайомлення учнів з новим мікросередовищем, його умовами і установками, які припадають на перший семестр навчання [6, с. 205-213].

Труднощі, що виникають на першому етапі адаптації, як показує дослідження, полягають у зміні соціальної позиції студента при переході з одного соціуму у інший, способів навчальної діяльності, у зміні звичних для школярів зв'язків, відносин і стереотипів поведінки.

Аналізуючи особливості адаптації студентів коледжу, ми виділили наступні труднощі: негативні переживання, пов'язані з виходом зі шкільного колективу; недостатня психологічна підготовленість до майбутньої професії; невміння здійснювати психологічне саморегулювання поведінки та діяльності; пошук оптимального режиму праці та відпочинку в нових умовах; відсутність навичок самостійної роботи; невміння конспектувати, працювати з першоджерелами і каталогами. Іншими словами, знання, вміння і навички студентів в цей період ще не відповідають вимогам, що ставляться

з боку різних організацій та колективів коледжу. Тому на даному етапі відсутня належна взаємодія адаптанта із середовищем.

При успішному перебігу етапу орієнтації, в процесі якого студент коледжу включається в навчально-наукову, трудову та громадську діяльність, сферу комунікативних відносин, відбувається перехід молодшої людини на етап оціночної взаємодії із середовищем. На цьому етапі студент засвоює основні норми, виробляє стереотипи поведінки і діяльності, що сприяють підтримці функціональної взаємодії із середовищем. Особливістю цього етапу є репродуктивний спосіб освоєння індивідом соціального середовища, його зв'язків і відносин. На першому та другому етапах студенти майже не проявляють ініціативу в питаннях, що стосуються перетворення адаптуючого середовища, проте в процесі навчальної діяльності у кожного з них накопичується досвід, який є основою для активного впливу на середовище, і учень переходить на якісно новий етап активної взаємодії адаптанта і середовища адаптації. Цей етап обумовлений тим, що провідного значення тут набуває перетворювальна творча діяльність. На цьому етапі здійснюється перехід студента від репродуктивної, стереотипної діяльності до ініціативної, творчої. Тим самим досягається вищий, ініціативний рівень взаємодії з середовищем.

Адаптуючись до нових умов, людина прагне до емоційного комфорту, задоволення, до гармонізації відносин із суспільством. Ці стани досягаються людьми по-різному, наприклад, для одних, щоб відчувати емоційну рівновагу в діяльності та спілкуванні треба бути такими як всі, в інших гармонізація настає тоді, коли вони перебувають у ролі лідерів, для третіх – головне подолати перешкоди, для четвертих – зробити все, щоб їх не помічали. Іншими словами, одні особистості в нових умовах почуваються комфортно, інші некомфортно, але миряться, треті – борються.

На підставі даних, отриманих в результаті спостереження за поведінкою студентів, що адаптуються, дослідники виділяють п'ять основних способів адаптації. Перший спосіб адаптації – «егоцентричний». Тут досить виразно проглядається прагнення проявити себе, у будь-якому випадку, нав'язати свою точку зору, самоствердитися навіть за рахунок інших. Другий спосіб адаптації – «нестійкий». При такому способі адаптації адаптанти демонстрували з одного боку – конформність, нерішучість, обережність в діях і вчинках, з іншого боку – імпульсивну поведінку. Третій спосіб адаптації – «екстравертний». Використовуючи цей спосіб, індивід демонструє відкритість у відносинах з людьми, орієнтується на підтримку і схвалення оточуючих, шукає вирішення своїх проблем через контакт. Четвертий спосіб – «лицемірно-конформістський». Ті, хто використовує цей спосіб, по-перше, демонструють орієнтування на соціальне схвалення і бажання підлаштуватися під оточення, по-друге, вони нещирі і прагматичні в поведінці. П'ятий спосіб адаптації – «агресивний». У цьому випадку адаптант демонструє приховану агресію готову прорватися назовні при складній конфліктній ситуації [2].

Ми схильні вважати, що всі перераховані вище способи адаптації є похідними від двох основних адаптаційних стратегій: пасивної і активної. Пасивна адаптаційна стратегія передбачає пристосування на рівні конформізму. Конформізм ми розуміємо як зміну поведінки або переконань в результаті реального чи уявного тиску іншої людини або групи людей.

Існує два різновиди конформізму. Іноді студенти ведуть себе так, як прийнято, не погоджуючись у душі з тим, що роблять. У цьому випадку мова йде про зовнішній конформізм або про поступливість. Як правило, студент поступається для того, щоб заслужити заохочення чи уникнути покарання. Іноді студент широко вірить в те, що змушує його робити група. Такий ширий, внутрішній конформізм називають схваленням. У будь-якому випадку студент приймає ті умови, які йому пропонує нове середовище.

Активна адаптаційна стратегія може бути негативною, спрямованою на руйнування вже сформованої системи і пропонування нових умов. У цьому випадку студент свідомо чинить опір поставленим вимогам, не пропонуючи нічого натомість, намагаючись викликати інтерес до своєї персони, або намагається самоствердитися за рахунок інших, більш слабких студентів. Швидше за все, така поведінка залежить від бажання бути несхожим на інших, виділитися із загальної маси.

Зауважимо, що при такому способі адаптації студент більше втрачає, ніж набуває, хоч потреби, що забезпечують виживання, продовжують задовольнятися. На жаль, ця адаптаційна стратегія застосовується у коледжах доволі часто, тому що молоді люди просто не володіють конструктивними способами адаптації. Одним з таких способів є активна адаптаційна стратегія творчого типу, в якій студент прагне змінити середовище. У цьому випадку студент розуміє, що у нього з'явилася можливість включитися в нові моделі поведінки. Він усвідомлює свої особисті переваги від долучення до нових цінностей і способів соціальних дій. Така адаптивна стратегія пов'язана з творчими здібностями людини. Творчі здібності допомагають успішній адаптації студентів до

навчання. Сама ж творчість, є особливою формою неадаптивної активності студента, яка передбачає вихід за межі ситуації, здатність підніматися над рівнем її вимог, ставити завищені цілі з точки зору вихідної задачі. За допомогою такої активності долаються зовнішні і внутрішні обмеження – бар'єри діяльності. Вона проявляється у причинах творчості, пізнавальної активності, безкорисливого ризику, наднормативної активності.

Неадаптивна активність характеризується перевагою дій з невизначеним наперед результатом, виходом за межі відомого і передбачуваного. Важливим аспектом неадаптивної форми активності є забезпечення свободи суб'єкта. Це свобода у виборі власних дій, виході за межі встановленого, людина вільна як від зовнішніх вимог, так і від вимог власних суперечливих потреб.

Творчість, спрямована на подолання сформованих установок, норм, традицій, безперервне дослідження меж творчої діяльності, розширення меж самовираження, є неадаптивною активністю особистості. У цьому типі неадаптивної активності, на нашу думку, закладено те парадоксальне поєднання ризику і непередбачуваності, трагізму і успіху, що визначає розгортання творчої долі особистості.

**Висновки та перспективи подальших досліджень.** Творча активність не виходить за рамки адаптаційного процесу, її можна розуміти як більш високий рівень адаптації, творчу адаптацію, що сприяє не тільки зовнішній гармонії студента з середовищем, а й внутрішньої особистісної гармонії, що забезпечує реалізацію особистісного потенціалу, не сковуючи себе ніякими обмеженнями.

Включення студентів у творче життя коледжу, розвиток їх творчого та інтелектуального потенціалу сприяє розвитку у них активної конструктивної адаптивної стратегії і всебічному розвитку особистості.

Проведений нами аналіз філософської та психологічної літератури сприяв вивченню феномена адаптації. Розуміння смислів, сутності та психологічних механізмів адаптації дає нам можливість у подальших дослідженнях розкрити сутність, зміст і форми педагогічної підтримки розвитку творчої особистості студента в умовах коледжу.

#### *Джерела та література*

1. Алексеева Т. В. Психологичні фактори та прояви процесу адаптації студентів до навчання у ВНЗ / Т. В. Алексеева. – К. : Київ. національний університет ім. Т.Г. Шевченка, 2004. – 20 с.
2. Кузнецов П. С. Адаптация как функция развития личности / П. С. Кузнецов. – Саратов : Изд-во Саратовского университета, 1991. – 76 с.
3. Дерманова И. Б. Особенности психологической диагностики в исследовании адаптации студентов: дис. канд. психол. наук / И. Б. Дерманова. – Л., 1990. – 221 с.
4. Кончанин Т. Л. Структура процесса адаптации молодых специалистов / Т. Л. Кончанин // Актуальные проблемы науки. – Ростов-на-Дону : Изд-во РГУ, 1970. – С. 103-110.
5. Мадорская С. М. Проблема социальной адаптации студентов к учебному процессу (конкретно-социологический анализ): дис. канд. филос. наук / С. М. Мадорская. – Минск, 1986. – 239 с.
6. Пономаренко Л. А. Специфічні особливості соціально-психологічної адаптованості студентів в умовах вищого навчального закладу України / Л. А. Пономаренко // Теоретичні і прикладні проблеми психології. – 2006. – № 3. – С. 205-213.
7. Фролова О. П. Психологический тренинг как средство адаптации студентов к обучению в вузе / О. П. Фролова, М. Г. Юркова // Вопросы профориентации, адаптации и профессиональной подготовки / под ред. В. Г. Асеева. – Иркутск, 1994. – С. 55-64.

#### *Referens*

1. Aleksejeva T. V. Psihologichni faktory ta proyavy procesu adaptacii' studentiv do navchannja u VNZ / T. V. Aleksejeva. – K. : Kyi'v. nacional'nyj universytet im. T.G. Shevchenka, 2004. – 20 s.
2. Kuznecov P. S. Adaptacija kak funkcija razvitija lichnosti / P. S. Kuznecov. – Saratov : Izd-vo Saratovskogo universiteta, 1991. – 76 s.
3. Dermanova I. B. Osobennosti psihologicheskoj diagnostiki v issledovanii adaptacii studentov: dis. kand. psihol. nauk / I. B. Dermanova. – L., 1990. – 221 s.
4. Konchanin T. L. Struktura processa adaptacii molodyh specialistov / T. L. Konchanin // Aktual'nye problemy nauki. – Rostov-na-Donu : Izd-vo RGU, 1970. – S. 103-110.
5. Madorskaja S. M. Problema social'noj adaptacii studentov k uchebnomu processu (konkretno-sociologicheskij analiz): dis. kand. filoz. nauk / S. M. Madorskaja. – Minsk, 1986. – 239 s.
6. Ponomarenko L. A. Specyfichni osoblyvosti social'no-psyhologichnoi' adaptovanosti studentiv v umovah vyshhogo navchal'nogo zakladu Ukrainy / L. A. Ponomarenko // Teoretychni i prykladni problemy psyhologii'. – 2006. – № 3. – S. 205-213.

7. Frolova O. P. *Psichologicheskij trening kak sredstvo adaptacii studentov k obucheniju v vuze* / O. P. Frolova, M. G. Jurkova // *Voprosy proforientacii, adaptacii i professional'noj podgotovki* / pod red. V. G. Aseeva. – Irkutsk, 1994. – S. 55-64.

**Смолюк Артем.** *Адаптация студентов к условиям педагогического колледжа и их творческое развитие.* В статье проанализированы различные подходы к выяснению сути адаптации студентов к условиям педагогического колледжа, раскрыты ее этапы (этап ориентаций, этап оценочной взаимодействия со средой, этап активного взаимодействия адаптанта и среды адаптации). На основании данных, полученных в результате наблюдения за поведением студентов, которые адаптируются, выделены пять основных способов адаптации (эгоцентричный, неустойчивый, экстравертный, лицемерно-конформистский, агрессивный). Раскрыта роль активной адаптационной стратегии творческого типа в творческом развитии будущих специалистов.

**Ключевые слова:** адаптация, этапы адаптации, способы адаптации, адаптационная стратегия, творческое развитие.

**Artem Smolyuk.** *The Student's Adaptation to the Conditions of Pedagogical Collage and Theirs Creative Development.* Different approaches of clarification of essence of student's adaptation to the conditions of pedagogical collage are analyzed in the article. There also the stages of student's adaptation to the conditions of pedagogical collage are discovered. These are: the orientation stage, the stage of estimate interaction with environment, the stage of the active interaction of the one who adapts to the adaptation environment. On the bases of data, which were got as the result of observing the behavior of students, who adapts, five ways of adaptation: egocentric, unstable, extroverted, hypocritically-conformist, aggressive. The role of active adaptation strategy of creative type in the development of future specialists is discovered.

**Key words:** adaptation, the adaptation stages, the ways of adaptation, adaptation strategy, creative development.

УДК 373.3.017.4

Іван Смолюк

*Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки (м. Луцьк)*

### **Особливості виховання громадянських якостей у дітей молодшого шкільного віку**

У статті проаналізовано стан дослідженості проблеми громадянського виховання дітей молодшого шкільного віку у теорії та практиці сучасної педагогіки, встановлені суперечності цього процесу і визначені шляхи їх розв'язання. На підставі показників сформованості громадянськості і відповідних ознак, що піддаються діагностуванню, розроблені критерії визначення її рівнів. Обґрунтовані та експериментально перевірені педагогічні умови виховання громадянських якостей молодших школярів.

**Ключові слова:** виховання, громадянськість, громадянське виховання, патріотизм, правосвідомість, толерантність.

**Постановка наукової проблеми та її значення.** Історія людства свідчить, що питання громадянського виховання завжди були в центрі уваги прогресивно налаштованих верств суспільства. Його актуальність в сучасному українському суспільстві зумовлюється потребою державотворчих процесів, що ґрунтуються на засадах гуманізму, демократії, соціальної справедливості й мають забезпечити всім громадянам рівні можливості для розвитку й застосування їхніх потенційних здібностей в час, коли порушено цілісність країни і робляться намагання знищити її суверенітет.

Чинні нормативно-правові документи (Закон України «Про освіту», Концепція громадянського виховання) орієнтують на необхідність виховання громадянських якостей, починаючи з дошкільної освіти, на те, що виховання громадянських якостей має розпочинатись ще в дошкільному дитинстві. Лист Міністерства освіти і науки України від 06.06.2005 р. № 1/9-306 особливого значення надає «...громадянському вихованню з дошкільних років: прищепленню почуттів любові і поваги до рідних та близьких, інших людей, батьківської домівки, школи, свого села, міста, інтересу та пошани до державних символів (прапор, герб, гімн), історичної і культурної спадщини українського народу, гордості за його досягнення та бажання долучитися до громадсько-корисних справ і значущих суспільних подій».

В Державних стандартах початкової освіти окреслено наступні завдання стосовно виховання дітей молодшого шкільного віку: сприяти розумінню дитиною своїх прав та обов'язків, свідомому